

№4

MOLIYAVIY TEKNOLOGIYALAR

ILMIY ELEKTRON JURNALI

ISSN: 2181-3965
VOLUME 5
TOSHKENT 2026

“MOLIYAVIY TEXNOLOGIYALAR” ILMIY ELEKTRON JURNALI TAHRIRIYAT KENGASHI RAISI

To‘lqin Zakirovich Teshabayev – tahririyat kengashi raisi. Toshkent davlat iqtisodiyot universiteti rektori, iqtisodiyot fanlari doktori, professor

TAHRIRIYAT KENGASHI

Mehmonov Sultonali Umaraliyevich – Toshkent davlat iqtisodiyot universiteti, O‘quv ishlari bo‘yicha birinchi prorektor, iqtisodiyot fanlari doktori, professor

Abdurahmanova Gulnora Qalandarovna - Toshkent davlat iqtisodiyot universiteti, Ilmiy ishlar va innovatsiyalar bo‘yicha prorektor, iqtisodiyot fanlari doktori, professor

Karimova Komila Daniyarovna - Toshkent davlat iqtisodiyot universiteti, Yoshlar masalalari va ma‘naviy-marifiy ishlar bo‘yicha birinchi prorektor, iqtisodiyot fanlari doktori, dotsent

Xudoyqulov Sadirdin Karimovich - Toshkent davlat iqtisodiyot universiteti, Hududiy ta‘lim masalalari va markazlar bo‘yicha prorektor, iqtisodiyot fanlari doktori, professor

Sindarov Sherzod Egamberdiyevich – Toshkent davlat iqtisodiyot universiteti, Infratuzilmalarni rivojlantirish va iqtisod ishlari bo‘yicha prorektor, iqtisodiyot fanlari doktori, dotsent

Saparov Aktam Jo‘rayevich – bosh muharrir, filologiya fanlari doktori

Islamkulov Alimnazar Xudjamuratovich – iqtisodiyot fanlari doktori, professor

Pardayev Abdunabi Xoliqovich – iqtisodiyot fanlari doktori, professor

Kuziyev Islomjon Ne‘matovich – iqtisodiyot fanlari doktori, professor

Baymurotov Tursunbay Maxkambayevich – iqtisodiyot fanlari nomzodi, professor

Omonov Akrom Abdinazarovich – iqtisodiyot fanlari doktori, professor

Sharipov Qongratbay Avezimbetovich – texnika fanlari doktori, professor, O‘zbekiston Respublikasi Oliy ta‘lim, fan va innovatsiyalar vaziri

Jumayev Nodir Xosiyatovich – iqtisodiyot fanlari doktori, professor, O‘zbekiston Respublikasi Oliy Kengashi deputati

Haydarov Nizomiddin Hamroyevich – iqtisodiyot fanlari doktori, professor

Raviprakash G. Dani – Xalqaro ta‘lim konsultanti, professor (AQSH)

Bagautdinova Nailya Gumerovna – Qozon federal universiteti Boshqaruv, iqtisodiyot va moliya instituti direktori, iqtisodiyot fanlari doktori, professor (Rossiya Federatsiyasi)

Sharifzoda Mu‘min Mashokir – Tojik davlat huquq, biznes va siyosat instituti rektori, iqtisodiyot fanlari doktori, professor (Tojikiston Respublikasi)

Maley Elena Borisovna – Polotsk davlat universiteti rektori, iqtisodiyot fanlari nomzodi, dotsent (Belarus Respublikasi)

Asif Mahbub Karim – Malayziya Menejment va tadbirkorlik universiteti

professori (Malayziya qirolligi)

Piter Xayk – Yevropa amaliy fanlar va menejment instituti ilmiy ishlar bo'yicha prorektori (Chexiya Respublikasi)

Yavuz Demirel – Kastamonu universiteti professori (Turkiya Respublikasi)

Jo'rayev Abdug'affor Safarovich – Termez agrotexnologiyalar va Innovatsion rivojlanish instituti rektori, iqtisodiyot fanlari doktori, professor

Ismanov Ibroxim Nabiyevich – Farg'ona politexnika instituti kafedra mudiri, iqtisodiyot fanlari doktori, professor

Xayriddinov Azamat Botirovich – Qarshi muhandislik-iqtisodiyot instituti prorektori iqtisodiyot fanlari nomzodi, dotsent

Tashnazarov Samiddin Nizamovich – Samarqand iqtisodiyot va servis instituti kafedra mudiri, iqtisodiyot fanlari doktori, professor

Nurmanov Ulug'bek Anorbayevich – Bank-moliya akademiyasi “Buxgalteriya hisobi va audit” kafedrasida professori, iqtisodiyot fanlari doktori

Yakubova Nargiz Tursunbayevna – iqtisodiyot fanlari bo'yicha falsafa doktori (PhD), dotsent

Mamatov Baxadir Safaraliyevich – iqtisodiyot fanlari doktori, professor

Qiyosov Sherzod Uralovich – iqtisodiyot fanlari doktori, professor

Urazaliyev Kamoliddin Tajikulovich – iqtisodiyot fanlari doktori, dotsent

Teshayev Zavqiddin Jabbor o'g'li – Qarshi davlat universiteti Turizm va marketing kafedrasida dotsenti, iqtisodiyot fanlari bo'yicha falsafa doktori (PhD)

Hazratqulov Shahboz Boboqul o'g'li – Qarshi davlat universiteti Iqtisodiyot kafedrasida dotsenti, iqtisodiyot fanlari bo'yicha falsafa doktori (PhD)

JURNAL TAHRIRIYATI

Saparov Aktam Jo'rayevich – bosh muharrir, filologiya fanlari doktori, dotsent

Avlokulov Anvar Ziyadullayevich – ilmiy muharrir, iqtisodiyot fanlari doktori, professor

Aliqulov Mehmonali Salohiddin o'g'li – mas'ul muharrir, iqtisodiyot fanlari doktori (DSc), dotsent

Buxorova Moxira Samandarovna – muharrir

O'zbekiston Respublikasi OAK Rayosatining 2023-yil 3-iyundagi 364-son qarori bilan “Moliyaviy texnologiyalar” ilmiy elektron jurnali iqtisodiyot fanlari bo'yicha falsafa doktori (PhD) va fan doktori (DSc) ilmiy darajasiga talabgorlarning dissertatsiyalari yuzasidan assosiy ilmiy natijalarini chop etish tavsiya etilgan ilmiy nashrlar ro'yxatiga kiritilgan.

“Moliyaviy texnologiyalar” ilmiy elektron jurnali
23.11.2022-yildan

O'zbekiston Respublikasi Prezidenti Administratsiyasi huzuridagi Axborot va ommaviy kommunikatsiyalar agentligi tomonidan **№R-566966** reyestr raqami tartibi bo'yicha ro'yxatdan o'tkazilgan.
Litsenziya raqami: **№049864**

MUNDARIJA			
1.	Ollokulova Feruza Mansurovna	Uzoq muddatli davrda davlat-xususiy sheriklik rivojlanishning muqobil ssenariylari	7
2.	Умарова Зумрад Низомиддин кизи	Консолидациялашган молиявий ҳисоботларни тузиш: тамойиллар, усуллар ва замонавий ёндашувлар	13
3.	Sayipov Begzod Rahimovich	Valyuta kursi va mehnat bozori barqarorligi o'rtasidagi makroiqtisodiy muvozanatni ta'minlashda monetar siyosatning roli	25
4.	Sharipov G'ulomjon Qarshi o'g'li	Qashqadaryo viloyatida yashil iqtisodiyot rivojlanishining zamonaviy holati va rivojlanish istiqbollari	32
5.	Кабиллова Шахноза Жураевна	Организационно-управленческий механизм развития сферы услуг в малом бизнесе (на примере Кашкадарьинской области)	38
6.	Xamdamov Sardor Farmon o'g'li	Davlat xaridlarini moliyaviy tartibga solishning xorijiy tajribasi va undan milliy amaliyotda foydalanish imkoniyatlari	43
7.	Primkulova Zilola Abrorovna	Xususiy tibbiyot tashkilotlarida xarajatlar buxgalteriya hisobini takomillashtirishning nazariy asoslari	48
8.	Kilichev Alisher Akramovich	Mavsumiy ishlab chiqarishni moliyaviy qo'llab-quvvatlashning xorijiy tajribasi va undan O'zbekistonda foydalanish imkoniyatlari	52
9.	Vaisov Dilshod Ibodullayevich	Xorijiy amaliyotda kichik biznes subyektlari moliyaviy raqobatbardoshligini rivojlantirishning integratsiyalashgan institutsional yondashuvlari	57
10.	Nematullayev Hamidullo Azizillo o'g'li	Raqamli iqtisodiyot sharoitida buxgalteriya hisobini transformatsiyalash va MHXSga o'tish istiqbollari	65
11.	Мурадов Баҳром Акрамжанович	Темир йўл соҳасида инновацион инфратузилмани ривожлантириш механизмлари	72
12.	Адилов Рустам	Модели кредитного скоринга на основе больших данных: влияние на рост выручки финтех-компаний	78
13.	Kenjayev Ikrom Ergashboyevich	Investitsiya muhitini qulaylashtirish orqali hududiy investitsiya mexanizmini faollashtirish	84
14.	Саттаров Тулкин Абдихалилович	Ишлаб чиқариш харажатларининг корхоналар молиявий ҳолатига таъсири	92
15.	Kholikov Khamidulla	The current state of government securities market operations in Uzbekistan's financial market and existing problems	101
16.	Mahmudov Fayzulla Murodullayevich	Mintaqa iqtisodiy rivojlanishida ijtimoiy soha tashkilotlari faoliyatining tashkiliy-iqtisodiy mexanizmlarini takomillashtirish	113
17.	Uralov Farruh Abdurazzoqovich	Hududiy sanoat klasterlarini rivojlantirish strategiyasining baholanishi	119
18.	Anvarova Lobarxon Sherzod qizi	Big Data va analitik platformalar asosida qaror qabul qilish tizimini rivojlantirish	125
19.	Tojimurodov Shohzod	Mamlkat aholisining bank kreditlari bo'yicha qarz yuki tahlili va uni optimallashtirish yo'llari	131
20.	Doniyev Shahob O'tkir o'g'li	Iqtisodiy rivojlanish jarayonlarida to'g'ridan-to'g'ri xorijiy investitsiyalarning tutgan roli hamda ahamiyati	137
21.	Razikova Nozima Erkin qizi	Biznes subyektlarini moliyalashtirish asosida aholi bandligini ta'minlash	142
22.	Назарова Дияра	Совершенствование цифровых подходов к оценке кредитоспособности хозяйствующих субъектов в коммерческих банках Республики Узбекистан	153
23.	Mirmahmudova Nozima Xusniddinovna	O'zbekiston kapital bozorida sukukka institutsional investorlarni jalb etish istiqbollari	160
24.	Djamalov G'ofir Oribjanovich	Bank aktivlari sifatini oshirishda muammoli qarzlar va garov ta'minotini boshqarish usullari	167
25.	Vaxabov Bobur Alisherovich	Raqamli to'lov infratuzilmasida moliyaviy xatarlarni boshqarish va axborot xavfsizligini ta'minlash mexanizmlari	179

26.	Abdurazakov Shavkat Shokirdjanovich	Turizm klasterlari faoliyatini moliyaviy va soliq mexanizmlari orqali iqtisodiy rag'batlantirishni takomillashtirish	191
27.	Qurbanov Ulug'bek Erkinovich	Raqamli iqtisodiyot sharoitida aholi daromadlarini boshqarish mexanizmlari	202
28.	Salomov Abdusalom Ismatovich	Hududiy infratuzilma ta'minotiga “Yashil” standartlarni joriy etish yo'llari	207
29.	Орипов Ильхом Абдуллаевич	Проблемы формирования национальной системы зеленого финансирования в странах с переходной экономикой	214
30.	Tulyaganov Kudratilla Asatullayevich	O'zbekiston Respublikasi iqtisodiyotini transformatsiya qilishning ustuvor yo'nalishlari	225
31.	Abduraxmanova Muqaddas Toxtasinovna	Temir yo'l transporti korxonalarida ekologik-iqtisodiy samaradorlikni yuksaltirishning tashkiliy-iqtisodiy va innovatsion mexanizmlari	232
32.	Uralov Elshod Sirojiddin o'g'li	Mintaqalarda institutsional-iqtisodiy hamkorlikning shakllari va rivojlanish xususiyatlari	240
33.	Qodirov Bahodir Qudratovich	Bevosita soliq solishni optimallashtirish va yashillashtirish masalalari	245
34.	Agabekyan Roza Samvelovna	O'zbekistonda loyihaviy moliyalashtirish asosida investitsiya resurslarini jalb qilish mexanizmini takomillashtirish	251
35.	Ерманова Камила Рустамовна	Цифровые финансовые инструменты в системе финансирования креативных индустрий: переоценка возможностей и ограничений	258
36.	Fayziyeva Muyassarzoda Xancharovna	Raqamli moliyaviy xizmatlar samaradorligini baholash metodlarining rivojlanish bosqichlari	267
37.	Kalandarov Jamolbek Ravshonovich	O'zbekistonda mikro, kichik va o'rta biznesni kreditlash dinamikasi: 2026 yil yarim yillik natijalari va Silk Road Finance & Technology forum kontekstidagi tahlil	274
38.	Ergashev Rustam Rajabovich	Ilmiy ishlanmalarni tijoratlashtirishning huquqiy boshqaruv arxitekturasini takomillashtirish	280
39.	Sulaymonov Iskandar Boxodir o'g'li	Venchur kapital jalb etish samaradorligi indeksi (VKJSI): davlat va xususiy kapital multiplikativ samaradorligini baholash modeli	287
40.	Toshpo'latov Shohruh Sobirjon o'g'li	Milliy iqtisodiyotda ijtimoiy himoya tizimini moliyalashtirishning institutsional asoslari va moliyaviy mexanizmlarini takomillashtirish	294
41.	Salamov Islom Tashkazakovich	Banklarning transformatsion jarayonlarini ekonometrik tahlili	304
42.	Babaxanova Nozima Saidakbarovna	O'zbekiston fond bozorida “Xalq IPO”si mexanizmlarini takomillashtirish va institutsional investorlar ishtirokini kengaytirish yo'llari	312
43.	Radjabova Malikaxon	Elektron tijorat faoliyatida raqamli texnologiyalardan foydalanishning zaruriyati va ahamiyati	323
44.	Sultanova Gulshira Alimbetovna	Suv taqchilligi sharoitida sholichilik tarmog'ining innovatsion texnologiyalarni rivojlantirishning tashkiliy-iqtisodiy yo'nalishlari (Qoraqalpog'iston Respublikasi misolida)	332
45.	Jumaniyazov Inojon Turayevich	Suveren fondlar samaradorligini baholashning truman-bagnall metodologiyasi	339
46.	Abdullayev Dilmurod Toxirmirzayevich	Davlat maqsadli jamg'armalari xarajatlari ustidan davlat moliyaviy nazoratini o'tkazishni takomillashtirish	350

47.	Abdushayitov Abdumannobbek Abdumutal o'g'li	Tashabbusli budget xarajatlari ustidan davlat moliyaviy nazoratini tashkil etish masalalari	357
48.	Zokirov Sardor To'liqin o'g'li	Hududlarga xorijiy investitsiyalarni jalb etishda raqamli infratuzilmaning o'rni	362
49.	Asrorov Dalerjon Zafarovich	Budget tashkilotlarida buxgalteriya hisobini tashkil etish masalalari	368
50.	Umaraliyev Sanjar Sultonaliyevich	Hududlar investitsion muhit jozibadorligini baholashning zamonaviy metodologiyasi	374
51.	Axmedova Nafisa Amirddin qizi	O'zbekistonda agroozziq-ovqat ishlab chiqarish dinamikasi va uni innovatsion rivojlantirishning iqtisodiy mexanizmlari	380
52.	Zohidova Ruxsora Komiljon qizi	Jahon iqtisodiyotida islom moliyasi: asosiy tendensiyalar va rivojlanish istiqbollari	387
53.	Iskandarova Munisa Hasan qizi	Elektron savdoda muddatli to'lov munosabatlarini moliyaviy tartibga solish: xorijiy tadqiqotlar asosida qiyosiy tahlil	394
54.	Ubaydullayeva Nargiza Ravshanovna	Sug'urta kompaniyalarining moliyaviy barqarorligini ta'minlashda riskni moliyalashtirish usullari va qayta sug'urta: Markaziy Osiyo sharoiti	404
55.	Xolmurotov Fozil Saribayevich	Xorazm viloyati eksport salohiyatini baholash: 2010–2024 yillar tendensiyalari va diversifikatsiya imkoniyatlari	415
56.	Gofurjonova Musharrafxon Shukhratjon kizi	The significance of cultural events and festivals in enhancing tourism attractiveness	424
57.	Xasanova Lola Mamasharifovna	Kichik biznes va xususiy tadbirkorlikni kreditlash amaliyotini takomillashtirish	431
58.	Умаров Умид Панжиевич	Жамоатчиликнинг бюджет жараёнида иштироки ва назоратининг иқтисодий самарадорлигини ошириш йўллари	436
59.	Юсупов А.Т.	Илмий-технологик ва иқтисодий хавфсизлик тизимида олий малакали илмий ва илмий-педагог кадрлар аттестацияси хавфсизлиги (методологик, услубий ва амалий жиҳатлари)	445
60.	Eldor Samandarov	Circular economy, digital technologies and sme competitiveness: lessons from Germany for Uzbekistan	453
61.	Shukurullayev Davron Lutfullo o'g'li	O'zbekistonda yashil loyihalarni moliyalashtirish mexanizmlarini takomillashtirish yo'llari	461
62.	Iskandar Samandarov	Data-driven strategic management, artificial intelligence and organizational resilience: lessons from a Czech service firm for Uzbekistan	479
63.	Raxmatullaev Bobir Chorshamiyevich	Hududlarning investitsiyaviy jozibadorligini oshirish omillari va takomillashtirish yo'nalishlari	488
64.	Юсупов Бехзод Юсуп угли	Роль современных финансовых технологий в повышении эффективности банковского сектора Узбекистана: от цифрового охвата к дата-ориентированному корпоративному кредитному процессу	497
65.	Inoyatov Mardonbek Mo'min o'g'li	Oliy ta'lim muassasalarida ilmiy tadqiqot loyihalari va tijoratlashtirish faoliyati buxgalteriya hisobi hamda ichki auditini takomillashtirish yo'nalishlari	511
66.	Abdurahmonov Tohir Shavkatovich	Bolalar sog'lomlashtirish oromgohlarini boshqarishning xorijiy tajribasini O'zbekiston sharoitiga moslashtirish mexanizmlari	517
67.	Karimov Komiljon Ibrogimovich	Tijorat banklarida balans va balansdan tashqari moddalar kredit riskini boshqarishni takomillashtirish	523

TIJORAT BANKLARIDA BALANS VA BALANS DAN TASHQARI MODDALAR KREDIT RISKINI BOSHQARISHNI TAKOMILLASHTIRISH

Karimov Komiljon Ibrogimovich

mustaqil izlanuvchi

Toshkent davlat iqtisodiyot universiteti

ORCID: 0009-0003-1653-0049

Annotatsiya. Maqolada tijorat banklarida balans va balansdan tashqari moddalar bo'yicha kredit riskini boshqarishni takomillashtirish masalalari tadqiq etilgan. Markaziy bankning 3427-son, 2696-son va 2693-son nizomlari tahlil qilinib, balansdan tashqari majburiyatlar bo'yicha qoplab berilgan summalar va kontragent banklarga limit belgilash metodikasi uchun miqdoriy mezonlar belgilanmaganligi qayd etilgan. Markaziy bank ma'lumotlari asosida 2022–2026-yillarda bank tizimining kredit riski, kapital monandligi va banklararo joylashtirilgan mablag'lar dinamikasi tahlil qilingan. Muallif tomonidan bank tomonidan berilgan kafolatlar va akkreditivlar bo'yicha qoplab berilgan summaning jami aktivlarga nisbati 3 foizdan oshmasligi bo'yicha risk appetiti limiti taklif etilgan. Kontragent banklarni baholashda kapital yetarliligiga 30, aktivlar sifatiga 30, daromadlilikka 15, likvidlilikka 15 va xalqaro reytingga 10 foiz vazn beruvchi integral skoring modeli ierarxiyalar tahlili usuli asosida asoslangan. Stress-senariy hisob-kitoblari limitning besh yil davomida kapital monandligini minimal talabdan yuqori saqlashini tasdiqlaydi.

Kalit so'zlar: kredit riski, balansdan tashqari majburiyatlar, kafolatlar, akkreditivlar, risk appetiti, kontragent banklar, integral skoring, ierarxiyalar tahlili usuli, kapital monandligi.

СОВЕРШЕНСТВОВАНИЕ УПРАВЛЕНИЯ КРЕДИТНЫМ РИСКОМ ПО БАЛАНСОВЫМ И ВНЕБАЛАНСОВЫМ СТАТЬЯМ В КОММЕРЧЕСКИХ БАНКАХ

Каримов Комилжон Иброгимович

самостоятельный соискатель

Ташкентский государственный

экономический университет

ORCID: 0009-0003-1653-0049

Аннотация. В статье исследуются вопросы совершенствования управления кредитным риском по балансовым и внебалансовым статьям коммерческих банков. Проанализированы положения Центрального банка № 3427, № 2696 и № 2693 и установлено отсутствие количественных критериев для сумм, выплаченных по внебалансовым обязательствам, и методики установления лимитов на банки-контрагенты. На основе данных Центрального банка проанализирована динамика кредитного риска, достаточности капитала и межбанковских размещений банковской системы за 2022–2026 годы. Автором предложен лимит риск-аппетита, согласно которому отношение сумм, выплаченных по выданным банком гарантиям и аккредитивам, к совокупным активам не должно превышать 3 процентов. Для оценки банков-контрагентов методом анализа иерархий обоснована интегральная скоринговая модель с весами: достаточность капитала – 30, качество активов – 30, доходность – 15, ликвидность – 15 и международный рейтинг – 10 процентов. Расчёты по стресс-сценариям подтверждают, что лимит на протяжении пяти лет сохраняет достаточность капитала выше минимального требования.

Ключевые слова: кредитный риск, внебалансовые обязательства, гарантии, аккредитивы, риск-аппетит, банки-контрагенты, интегральный скоринг, метод анализа иерархий, достаточность капитала.

IMPROVING THE MANAGEMENT OF CREDIT RISK ASSOCIATED WITH ON-BALANCE-SHEET AND OFF-BALANCE-SHEET ITEMS IN COMMERCIAL BANKS

Karimov Komiljon Ibrohimovich

Independent Researcher

Tashkent State University of Economics

ORCID: 0009-0003-1653-0049

Abstract. *The article examines ways of improving the management of credit risk arising from on-balance-sheet and off-balance-sheet items in commercial banks. Central Bank Regulations No. 3427, No. 2696 and No. 2693 are analysed, and it is found that no quantitative criteria are set for amounts paid out under off-balance-sheet commitments or for the methodology of setting limits on counterparty banks. Using Central Bank data, the 2022–2026 dynamics of credit risk, capital adequacy and interbank placements of the banking system are analysed. The author proposes a risk appetite limit under which the ratio of amounts paid out under guarantees and letters of credit issued by the bank to total assets does not exceed 3 percent. For assessing counterparty banks, an integral scoring model with weights of 30 percent for capital adequacy, 30 percent for asset quality, 15 percent for earnings, 15 percent for liquidity and 10 percent for international rating is justified by the Analytic Hierarchy Process. Stress-scenario calculations confirm that the limit keeps capital adequacy above the regulatory minimum throughout the five-year period.*

Keywords: *credit risk, off-balance-sheet commitments, guarantees, letters of credit, risk appetite, counterparty banks, integral scoring, Analytic Hierarchy Process, capital adequacy.*

Kirish

Kredit riski tijorat banklari faoliyatidagi eng ahamiyatli risklardan hisoblanadi. Bazel qo‘mitasi kredit riskini boshqarish tamoyillarida bankning kredit riski faqat balansdagi kreditlar bilan cheklanmasligini, u banklararo joylashtirilgan mablag‘lar, kafolatlar, akkreditivlar va boshqa balansdan tashqari majburiyatlarni ham qamrab olishini ta’kidlaydi [20]. Balansdan tashqari majburiyatlar oddiy sharoitda bankka komissiya daromadi keltiradi va kapitalga kam yuk tushiradi, biroq mijoz o‘z majburiyatini bajarmagan holda ular to‘satdan balans aktiviga, ko‘pincha esa muammoli aktivga aylanadi. Banklararo bozorda esa bitta kontragentning to‘lovga qobiliyatsizligi zanjir bo‘ylab boshqa banklarga tarqalishi mumkin. Shu sababli Bazel qo‘mitasi 2024-yilda kontragent kredit riskini boshqarish bo‘yicha yangilangan ko‘rsatmalarni e‘lon qilib, limitlar berishdan oldin kontragentni tizimli baholashni talab qildi [20].

O‘zbekistonda kredit riskini tartibga solishning prudensial asoslari Markaziy bankning bir qator nizomlarida belgilangan. 3427-son Nizom har bir bankdan risk appetiti to‘g‘risidagi bayonotni qabul qilish va muhim risklar bo‘yicha limitlarni belgilashni talab qiladi [1]. 2696-son nizom aktivlar, jumladan balansdan tashqari majburiyatlar sifatini tasniflash va ular bo‘yicha zaxiralar shakllantirish tartibini [2], 3697-son nizom esa balansdan tashqari moddalarni kreditga qayta hisoblash omillari orqali kapital monandligi hisobiga kiritishni belgilaydi [3]. Biroq ushbu hujjatlarda banklar tomonidan berilgan kafolatlar va akkreditivlar bo‘yicha qoplab berilgan summalarining ruxsat etilgan ulushi hamda kontragent banklarga limit belgilash metodikasi miqdoriy jihatdan belgilanmagan. Natijada har bir bank bu masalalarni o‘zining ichki metodikasi asosida hal qiladi.

Tadqiqot obyekti sifatida O‘zbekiston tijorat banklari, predmeti sifatida esa ularda balans va balansdan tashqari moddalar bo‘yicha kredit riskini boshqarish jarayonida yuzaga keladigan iqtisodiy munosabatlar olingan. Tadqiqotning maqsadi balansdan tashqari majburiyatlar bo‘yicha risk appetiti limitini va kontragent banklarni integral baholash modelini ilmiy asoslashdan iborat. Maqsadga erishish uchun quyidagi vazifalar qo‘yilgan: kredit riskini tartibga soluvchi milliy va xalqaro talablarni tahlil qilish; bank tizimining kredit riski, kapital monandligi va banklararo joylashtirilgan mablag‘lar dinamikasini baholash; kafolat va akkreditivlar bo‘yicha limitni stress-

ssenariy asosida shakllantirish; kontragent banklar skoring modelidagi vaznlarni ierarxiyalar tahlili usuli bilan asoslash.

Adabiyotlar sharhi

Balansdan tashqari majburiyatlarning bank riskiga ta'siri R. Averl va A. Berger tadqiqotida o'rganilgan bo'lib, ular kredit majburiyatlari va kafolatlar bankning umumiy risk darajasini oshirishi va ularni kapital talablarida hisobga olish zarurligini ko'rsatgan [5]. Bazel III doirasida balansdan tashqari moddalarni riskka tortilgan aktivlarga o'tkazish uchun kreditga qayta hisoblash omillari qayta ko'rib chiqilgan, yirik risklarni cheklash bo'yicha alohida nazorat tizimi esa bitta kontragent yoki o'zaro bog'liq kontragentlar guruhiga bo'lgan barcha balans va balansdan tashqari talablarni birgalikda hisobga olishni talab qiladi [20].

Banklararo kontragent riski moliyaviy yuqumlilik nazariyasi doirasida tadqiq etilgan. F. Allen va D. Geyl banklararo talablar tuzilmasi bir bankdagi likvidlilik shokining butun tizimga tarqalish ehtimolini belgilashini ko'rsatgan [4]. K. Furfayn AQSh federal fondlar bozori ma'lumotlari asosida [6], K. Apper va A. Vorns esa Germaniya banklararo bozori ma'lumotlari asosida [7] bitta kontragent defoltining boshqa banklarga ta'sirini baholagan. Ushbu ishlar kontragentlarga limitlarni ularning moliyaviy holatiga qarab tabaqalashtirish zarurligini asoslaydi. Kontragentlar moliyaviy holatini baholashda xalqaro amaliyotda keng qo'llaniladigan CAMELS tizimi va unga asoslangan erta ogohlantirish modellari R. Sahajvala va P. Van den Berg tomonidan tizimlashtirilgan [8]. Mezonlar vaznini asoslashda T. Saati tomonidan ishlab chiqilgan ierarxiyalar tahlili usuli ekspert baholarini juftlab taqqoslash va ularning mantiqiy muvofiqligini tekshirish imkonini beradi [9], [10]. A. Saunders va M. Kornett kredit riskini boshqarishda limitlar tizimi va kontragentlarni reyting asosida baholashni asosiy vositalar qatoriga kiritadi [11], O.I. Lavrushin va N.I. Valenseva esa bank risklarini boshqarishda limitlarning o'rnini asoslagan [12].

Mahalliy iqtisodchi olimlardan Sh.Z. Abdullayeva bank risklari va kreditlash bilan bog'liq risklarni tizimli tadqiq etgan [13], D.A. Toshpulatov tijorat banklarida risklarni baholash va boshqarishni takomillashtirish masalalarini kompleks ko'rib chiqqan [14]. H.H. Otamurodov tijorat banklari kredit portfelini boshqarishni takomillashtirish [15], A.A. Azlarova va M.M. Abduraxmanova kredit portfelini samarali boshqarish [16], M.M. Adilov kredit portfeli samaradorligini oshirishda kredit siyosatining o'rni [17], D.U. Dusanov muammoli kreditlarni samarali boshqarish [18], D.O. Toshtemirov esa kredit portfeli sifatini baholash va risklarni boshqarish masalalarini [19] tadqiq etgan. Ushbu ishlarda asosiy e'tibor mijozlarga berilgan kreditlar portfeliga qaratilgan bo'lib, balansdan tashqari majburiyatlar bo'yicha risk appetiti limitlarini miqdoriy kalibrlash hamda kontragent banklarni baholash mezonlarining vaznlarini ilmiy asoslash masalasi alohida tadqiqot predmeti sifatida ko'rib chiqilmagan. Mazkur maqola aynan shu bo'shliqni to'ldirishga qaratilgan.

Tadqiqot metodologiyasi

Tadqiqotda normativ-huquqiy tahlil, qiyosiy tahlil, stress-ssenariy, ierarxiyalar tahlili usuli va koeffitsiyentlar tahlili usullaridan foydalanilgan. Normativ-huquqiy tahlil doirasida Markaziy bankning 3427-son, 2696-son va 3607-son nizomlari talablari Bazel qo'mitasi tavsiyalari bilan solishtirilgan. Empirik tahlil faqat Markaziy bank rasmiy veb-saytida e'lon qilingan ma'lumotlarga asoslangan [21].

Balansdan tashqari majburiyatlar bo'yicha limitni kalibrlashda eng og'ir ssenariy qo'llangan: kafolat va akkreditivlar bo'yicha qoplab berilgan summa limitga teng bo'lib, to'liq zararga aylanadi deb faraz qilinadi. Bunda riskka tortilgan aktivlar o'zgarmagan holda stressdan keyingi kapital monandligi quyidagicha aniqlanadi:

$$CAR_{stress} = CAR_0 \times (1 - L / K), \quad L = \lambda \times TA \quad (1)$$

bunda CAR_0 – kapital monandligining joriy darajasi, L – stress zarari, K – regulyativ kapital, λ – qoplab berilgan summaning jami aktivlarga nisbati bo'yicha limit, TA – jami

aktivlar. Kontragent banklarning integral bali besh mezon bo'yicha normallashtirilgan ballarning vaznli yig'indisi sifatida hisoblanadi:

$$S_j = \sum w_k \times s_{jk}, \quad \sum w_k = 1 \quad (2)$$

bunda s_{jk} – j-kontragentning k-mezon bo'yicha normallashtirilgan bali, w_k – mezon vazni. Vaznlar juftlab taqqoslash matritsasining xos vektori sifatida aniqlanadi, ekspert baholarining mantiqiy muvofiqligi esa quyidagicha tekshiriladi:

$$CI = (\lambda_{max} - n) / (n - 1), \quad CR = CI / RI \quad (3)$$

bunda λ_{max} – matritsaning maksimal xos qiymati, $n = 5$ – mezonlar soni, $RI = 1,12$ – beshta mezon uchun tasodifiy muvofiqlik indeksi [13]. $CR < 0,10$ bo'lganda ekspert baholari muvofiq hisoblanadi.

Tahlil va natijalar.

Tahlil balans va balansdan tashqari moddalar kredit riskini tartibga soluvchi amaldagi talablarni o'rganishdan boshlandi (1-jadval).

1-jadval.

Balans va balansdan tashqari moddalar kredit riskini tartibga soluvchi asosiy talablar*

Yo'nalish	Amaldagi talab	Me'yoriy hujjat
Kredit riski bo'yicha risk appetiti	kreditlarning aktivlardagi ulushi, portfel o'sishi, bitta qarz oluvchiga talablar, mahsulot konsentratsiyasi, muammoli kreditlar ulushi	3427-son nizom
Limit buzilishi haqida xabardor qilish	kuzatuv kengashi va boshqaruvga bir ish kunida, tuzatish choralari besh ish kunida	3427-son nizom
Aktivlarni tasniflash va zaxiralar	5 toifa: standart (1%), substandart (10%), qoniqarsiz (25%), shubhali (50%), umidsiz (100%)	2696-son nizom
Kafolat va akkreditivlar	kreditga qayta hisoblash omilidan keyin aktivlar tarkibida prinsipalning moliyaviy holatiga qarab tasniflanadi	2696-son, 3697-son nizomlar
Banklarda joylashtirilgan mablag'lar	rezident banklarda – muddati o'tgan kunlar bo'yicha, norezident banklarda – kredit reytingi bo'yicha tasniflanadi	2696-son nizom
Kapital monandligi	balansdan tashqari moddalar kreditga qayta hisoblash omili orqali riskka tortilgan aktivlarga kiritiladi; minimal talab 12%	3697-son nizom
Qoplab berilgan summalar ulushi	miqdoriy limit belgilanmagan	–
Kontragent banklar limitlari	metodika belgilanmagan, bank o'zi belgilaydi	–

*Manba: [1], [2], [3] asosida muallif tomonidan tuzilgan.

1-jadvaldan ko'rinadiki, milliy tartibga solish tizimi kredit riskini aktivlarni tasniflash, zaxiralar shakllantirish va kapital monandligi orqali boshqaradi. 3427-son nizomda kredit riski bo'yicha risk appetiti ko'rsatkichlari sifatida kreditlarning aktivlardagi ulushi, kredit portfeli o'sishi, bitta qarz oluvchiga bo'lgan talablar, mahsulot konsentratsiyasi va muammoli kreditlar ulushi ko'rsatilgan, biroq balansdan tashqari majburiyatlar bo'yicha alohida ko'rsatkich nazarda tutilmagan. 2696-son nizomga ko'ra, rezident banklarda joylashtirilgan mablag'lar asosan muddati o'tgan kunlar bo'yicha, ya'ni muammo yuzaga kelganidan keyin tasniflanadi. Bu yondashuv kontragent riskini oldindan baholash imkonini bermaydi va limitlarni kontragentning joriy moliyaviy holatiga bog'laydigan metodika zarurligini ko'rsatadi. Shuni ham qayd etish lozimki, 2693-son nizom o'rniga 2026-yil 1-yanvardan kapital monandligiga oid yangi 3697-son

nizom, 2696-son nizom o‘rniga esa 2027-yil 1-yanvardan yangi 3937-son nizom kuchga kiradi, bu esa ichki metodikalarni qayta ko‘rib chiqish uchun qulay imkoniyat yaratadi.

Keyingi bosqichda Markaziy bank e‘lon qilgan ma‘lumotlar asosida bank tizimining kredit riski, kapital monandligi va banklararo joylashtirilgan mablag‘lar ko‘rsatkichlari 2022–2026-yillar (har yilning 1-yanvar holatiga) kesimida tahlil qilindi (2-jadval).

2-jadval.

O‘zbekiston bank tizimining kredit riski, kapital monandligi va banklararo joylashtirilgan mablag‘lar ko‘rsatkichlari (har yilning 1-yanvar holatiga)*

Ko‘rsatkich	2022	2023	2024	2025	2026
Kredit qo‘yilmalari, mlrd so‘m	326 386	390 049	471 406	533 121	604 002
Xorijiy valyutadagi kreditlar ulushi, %	49,8	47,5	45,0	42,9	39,2
Muammoli kreditlar (NPL), mlrd so‘m	16 974	13 992	16 621	21 185	18 055
Muammoli kreditlar ulushi, %	5,2	3,6	3,5	4,0	3,0
Muammoli kreditlar / regulyativ kapital, %	24,2	16,8	15,7	17,0	12,0
Regulyativ kapital, mlrd so‘m	70 191	83 413	105 914	124 793	150 862
Kapital monandligi darajasi, %	17,5	17,8	17,5	17,4	18,3
I darajali kapital monandligi, %	14,6	14,5	14,1	14,3	15,2
Boshqa banklardagi mablag‘lar, mlrd so‘m	38 376	55 112	53 231	65 215	79 451
Boshqa banklardagi mablag‘lar / jami aktivlar, %	8,6	9,9	8,2	8,5	8,6
Boshqa banklardagi mablag‘lar / regulyativ kapital, %	54,7	66,1	50,3	52,3	52,7
Shundan, norezident banklardagi mablag‘lar ulushi, %	65,3	68,4	54,2	55,3	65,1

*Manba: Markaziy bank ma‘lumotlari asosida muallif hisob-kitoblari.

2-jadval ma‘lumotlariga ko‘ra, besh yilda bank tizimining kredit qo‘yilmalari 326,4 trln so‘mdan 604,0 trln so‘mga, ya‘ni 1,9 baravar o‘sgan. Muammoli kreditlar ulushi 2022-yil boshidagi 5,2 foizdan 2024-yil boshida 3,5 foizgacha pasaygan, 2025-yil boshida esa 4,0 foizga ko‘tarilib, 2026-yil boshida 3,0 foizgacha qisqargan. Muammoli kreditlarning regulyativ kapitalga nisbati 24,2 foizdan 12,0 foizga tushgan, bu kredit riski to‘liq realizatsiya bo‘lgan holatda kapitalga bosim sezilarli kamayganini anglatadi. Xorijiy valyutadagi kreditlar ulushi 49,8 foizdan 39,2 foizga qisqargan, biroq u hamon kredit portfelining qariyb beshdan ikki qismini tashkil etadi va qarz oluvchilarning valyuta tushumi bo‘lmagan holatda bilvosita valyuta-kredit riskini yuzaga keltiradi.

Kapital monandligi darajasi besh yil davomida 17,4–18,3 foiz oralig‘ida barqaror saqlangan, I darajali kapital monandligi esa 14,1–15,2 foizni tashkil etgan. Shu bilan birga banklararo kontragent riski sezilarli darajada saqlanib qolmoqda: boshqa banklarda joylashtirilgan mablag‘lar 38,4 trln so‘mdan 79,5 trln so‘mga, ya‘ni 2,1 baravar o‘sgan va jami aktivlarning 8,2–9,9 foizini tashkil etgan. Eng muhimi, bu mablag‘lar bank tizimi regulyativ kapitalining 50,3–66,1 foiziga teng bo‘lib, ularning 54–68 foizi norezident banklarga to‘g‘ri keladi. Demak, kontragent banklarga bo‘lgan talablar regulyativ kapitalning yarmidan ortig‘iga teng bo‘lgan sharoitda kontragentlarni tizimli baholash va ularga tabaqalashtirilgan limitlar belgilash kredit riskini boshqarishning muhim yo‘nalishi hisoblanadi.

Balansdan tashqari majburiyatlar bo‘yicha taklif etilayotgan 3 foizlik limitni asoslash uchun (1) formula asosida stress-senariy hisob-kitobi amalga oshirildi. Hisob-kitobda bank

tizimining har bir yil uchun jami aktivlari, regulyativ kapitali va kapital monandligi darajasidan foydalanildi, limit esa 2 foizdan 5 foizgacha bo'lgan oraliqda o'zgartirildi (3-jadval).

3-jadval.

**Kafolat va akkreditivlar bo'yicha limitning kapital monandligiga ta'siri
(stress-ssenariy)***

Limit (λ), jami aktivlarga nisbatan	Zarar / regulyativ kapital, % (2022–2026)	Stressdan keyingi kapital monandligi, % (2022–2026)	Eng past qiymatning 12% minimumdan farqi, f.b.
2%	12,3–13,3	15,3–16,1	+3,3
3%	18,4–20,0	14,2–14,9	+2,2
4%	24,5–26,7	13,0–13,8	+1,0
5%	30,6–33,4	11,9–12,7	–0,1

*Manba: Markaziy bank ma'lumotlari asosida (1) formula bo'yicha muallif hisob-kitoblari

3-jadvaldan ko'rinadiki, 3 foizlik limit to'liq ishlatilib, zararga aylangan eng og'ir holatda ham zarar regulyativ kapitalning 18,4–20,0 foizini tashkil etadi va kapital monandligi 14,2–14,9 foizgacha pasayib, 12 foizlik minimal talabdan kamida 2,2 foiz band yuqori qoladi.

Kontragent banklarga limit belgilashda ularning moliyaviy holati integral skoring modeli asosida baholanadi. Model mezonlari CAMELS tizimi mantiqiga mos ravishda tanlangan, vaznlari esa ierarxiyalar tahlili usuli bilan aniqlangan (4-jadval). Kapital yetarliligi va aktivlar sifati kontragentning yo'qotishlarni qoplash qobiliyatini belgilovchi birlamchi omillar bo'lgani uchun teng va eng yuqori ahamiyatga ega deb baholandi. Daromadlilik va likvidlilik ulardan ikki baravar kam ahamiyatli deb olindi. Xalqaro reyting esa eng past ustuvorlikka ega bo'ldi, chunki ko'plab mahalliy banklarning xalqaro reytingi mavjud emas, mavjud reytinglar esa moliyaviy holatdagi o'zgarishlarni kechikib aks ettiradi.

4-jadval.

Kontragent banklarni baholash mezonlarining juftlab taqqoslash matritsasi*

Mezonlar	Kapital yetarliligi	Aktivlar sifati	Daromadlilik	Likvidlilik	Xalqaro reyting	Hisoblangan vazn	Qabul qilingan vazn
Kapital yetarliligi	1	1	2	2	3	0,298	30%
Aktivlar sifati	1	1	2	2	3	0,298	30%
Daromadlilik	1/2	1/2	1	1	2	0,158	15%
Likvidlilik	1/2	1/2	1	1	2	0,158	15%
Xalqaro reyting	1/3	1/3	1/2	1/2	1	0,089	10%

*Manba: muallif tomonidan tuzildi.

Juftlab taqqoslash matritsasining maksimal xos qiymati $\lambda_{\max} = 5,013$ ni tashkil etdi, (3) formula bo'yicha $CI = 0,003$ va $CR = 0,003$ ga teng bo'lib, 0,10 lik chegaradan ancha past. Bu ekspert baholarining mantiqiy muvofiqligini tasdiqlaydi. Hisoblangan vaznlar (29,8; 29,8; 15,8; 15,8 va 8,9 foiz) amaliy qulaylik uchun 30, 30, 15, 15 va 10 foiz sifatida qabul qilindi. Shunday qilib, integral ballning 60 foizi kontragentning kapital yetarliligi va aktivlar sifatiga bog'liq bo'lib, bu mezonlar bo'yicha banklar o'rtasidagi farq katta. Markaziy bank ma'lumotlariga ko'ra, 2026-yil 1-yanvar holatiga aktivlari bo'yicha eng yirik 18 ta bankda kapitalning aktivlarga nisbati 8,8 foizdan 25,6 foizgacha, muammoli kreditlar ulushi esa 0,1 foizdan 5,7 foizgacha o'zgargan [21]. Bunday tabaqalanish barcha kontragentlarga bir xil limit qo'llash o'rniga ularni integral ball asosida guruhlarga ajratish zarurligini ko'rsatadi.

Olingan natijalar asosida muallif tomonidan balans va balansdan tashqari moddalar kredit riskini boshqarish bo'yicha risk appetiti limitlari va kontragent banklarga limit belgilash tartibi ishlab chiqildi (5-jadval). Kontragentlar uchun limit uch bosqichda aniqlanadi: birinchi bosqichda bankning o'z yuqori likvidli aktivlari va rejalashtirilgan risk darajasidan kelib chiqib maksimal joylashtirish hajmi belgilanadi; ikkinchi bosqichda kontragent (2) formula bo'yicha

integral ball oladi; uchinchi bosqichda integral ball kontragentni beshta guruhdan biriga joylashtiradi va guruh koeffitsiyenti maksimal hajmga qo'llanib, limit hisoblanadi. Prudensial normativlarni buzgan yoki 90 kundan ortiq muddati o'tgan qarzdorligi bo'lgan kontragentlarga limit belgilanmaydi.

5-jadval.

Balans va balansdan tashqari moddalar kredit riski bo'yicha taklif etilayotgan risk appetiti limitlari va kontragent limitlari tizimi*

Ko'rsatkich	Past risk zonasi	Erta ogohlantirish zonasi	Risk appetiti limiti buzilishi
Kafolat va akkreditivlar bo'yicha qoplab berilgan summa / jami aktivlar	$\leq 2\%$	2–3%	$> 3\%$
Kontragentning integral bali (S_j)	I guruh: 80–100 (koeffitsiyent 1,0); II guruh: 60–79 (0,75)	III guruh: 40–59 (0,5); IV guruh: 20–39 (0,25)	V guruh: < 20 – limit belgilanmaydi
Kontragentni istisno qilish shartlari	–	–	prudensial normativlar buzilishi; 90 kundan ortiq muddati o'tgan qarzdorlik

*Manba: muallif tomonidan shakllantirildi.

5-jadvaldagi tizim 3427-son nizomda nazarda tutilgan past, o'rta va yuqori risk darajalariga mos keladi: past risk zonasi qo'shimcha choralarni talab qilmaydi, erta ogohlantirish signali risklarni boshqarish bo'linmasidan holatni kuzatuv kengashi va boshqaruvga bildirish hamda tuzatish choralarni taklif qilishni talab etadi, limit buzilishi esa yangi kafolat va akkreditivlar berishni to'xtatish va mavjud majburiyatlar bo'yicha ta'minotni kuchaytirish uchun asos bo'ladi. Kontragent limitlari esa kamida har chorakda, kontragentning moliyaviy holatida sezilarli o'zgarish yuz berganda esa chorak ichida qayta hisoblanadi. Shuningdek, kafolatlar bo'yicha limitni bitta prinsipal yoki o'zaro bog'liq prinsipallar guruhi bo'yicha konsentratsiya limiti bilan to'ldirish yirik risklar bo'yicha Bazel tavsiyalariga mos keladi [20].

Xulosa

O'tkazilgan tadqiqot natijalari asosida quyidagi xulosalarga kelindi.

Birinchidan, Markaziy bankning 3427-son, 2696-son va 3697-son nizomlari kredit riskini aktivlarni tasniflash, zaxiralar shakllantirish va kapital monandligi orqali boshqarishning mustahkam asosini yaratgan bo'lsa-da, balansdan tashqari majburiyatlar bo'yicha qoplab berilgan summalarining ruxsat etilgan ulushini va kontragent banklarga limit belgilash metodikasini bank ixtiyoriga qoldiradi.

Ikkinchidan, 2022–2026-yillarda bank tizimida muammoli kreditlar ulushi 5,2 foizdan 3,0 foizga, ularning regulativ kapitalga nisbati 24,2 foizdan 12,0 foizga pasaygan, kapital monandligi 17,4–18,3 foiz oralig'ida barqaror saqlangan. Biroq boshqa banklarda joylashtirilgan mablag'lar 2,1 baravar o'sib, regulativ kapitalning yarmidan ortig'iga teng bo'lgan, xorijiy valyutadagi kreditlar esa portfelning 39,2 foizini tashkil etadi. Bu kontragent riski va balansdan tashqari majburiyatlarni alohida limitlar orqali boshqarish zaruratini kuchaytiradi.

Uchinchidan, bankning moliyaviy barqarorligini mustahkamlash hamda balansdan tashqari majburiyatlar bilan bog'liq moliyaviy risklarni cheklash maqsadida bank tomonidan berilgan kafolatlar va akkreditivlar bo'yicha qoplab berilgan summaning jami aktivlarga nisbati 3 foizdan yuqori bo'lmasligi bo'yicha risk appetiti limitini belgilash taklif etiladi. Stress-senariy hisob-kitoblariga ko'ra, limit to'liq zararga aylangan holatda ham bank tizimining kapital

monandligi besh yil davomida 14,2 foizdan past tushmaydi va 12 foizlik minimal talabdan yuqori qoladi. Limitni 2 foizlik erta ogohlantirish chegarasi bilan to'ldirish tavsiya etiladi.

To'rtinchidan, kredit risklarini samarali baholash maqsadida kontragent banklarga kredit limitlarini belgilash jarayonida ularning scoring baholash tizimida kapital yetarliligi ko'rsatkichiga 30 foiz, aktivlar sifati ko'rsatkichiga 30 foiz, daromadlilik ko'rsatkichlariga 15 foiz, likvidlilik ko'rsatkichlariga 15 foiz hamda xalqaro reyting ko'rsatkichlariga 10 foiz og'irlik vazn berish orqali integral baholashni amalga oshirish taklif etiladi. Vaznlar ierarxiyalar tahlili usuli asosida asoslangan bo'lib, muvofiqlik nisbati $r = 0,003$ ni tashkil etadi.

Beshinchidan, kontragentlarni integral ball asosida beshta guruhga ajratib, har bir guruh uchun maksimal joylashtirish hajmiga nisbatan tabaqalashtirilgan koeffitsiyent qo'llash va limitlarni kamida har chorakda qayta ko'rib chiqish maqsadga muvofiq. Taklif etilgan limit va baholash modeli ochiq e'lon qilinadigan prudensial ko'rsatkichlarga asoslangani sababli istalgan tijorat banki tomonidan qo'llanilishi mumkin, ularning aniq parametrlari esa bankning biznes modeli va kapital pozitsiyasiga qarab kalibrlanishi lozim.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. O'zbekiston Respublikasi Markaziy bankining “Banklar va banklar guruhlarining tavakkalchiliklarni boshqarish tizimiga doir talablar to'g'risida”gi 3427-sonli nizom. 2023-yil 18-aprel.
2. O'zbekiston Respublikasi Markaziy bankining “Tijorat banklarida aktivlar sifatini tasniflash va aktivlar bo'yicha ehtimoliy yo'qotishlarni qoplash uchun zaxiralar shakllantirish hamda ulardan foydalanish tartibi to'g'risida”gi 2696-sonli nizom. 2015-yil 14-iyul.
3. O'zbekiston Respublikasi Markaziy bankining “Banklar kapitalining monandligiga qo'yiladigan talablar to'g'risida”gi 3697-sonli nizom. 2025-yil 28-oktyabr.
4. Allen, F., & Gale, D. (2000). Financial contagion. *Journal of Political Economy*, 108(1), 1–33.
5. Avery, R. B., & Berger, A. N. (1991). Loan commitments and bank risk exposure. *Journal of Banking & Finance*, 15(1), 173–192.
6. Furfine, C. H. (2003). Interbank exposures: Quantifying the risk of contagion. *Journal of Money, Credit and Banking*, 35(1), 111–128.
7. Upper, C., & Worms, A. (2004). Estimating bilateral exposures in the German interbank market: Is there a danger of contagion? *European Economic Review*, 48(4), 827–849.
8. Sahajwala, R., & Van den Bergh, P. (2000). Supervisory risk assessment and early warning systems (BCBS Working Papers No. 4). Bank for International Settlements.
9. Saaty, T. L. (1980). The analytic hierarchy process: Planning, priority setting, resource allocation. McGraw-Hill.
10. Saaty, T. L. (2008). Decision making with the analytic hierarchy process. *International Journal of Services Sciences*, 1(1), 83–98.
11. Saunders, A., & Cornett, M. M. (2020). Financial institutions management: A risk management approach. McGraw-Hill Education.
12. Банковские риски: учебник / коллектив авторов; под ред. О.И. Лаврушина, Н.И. Валенцевой. - М.: КНОРУС, 2021. - 362 с.
13. Abdullayeva, Sh. Z. (2002). Bank risklari va kreditlash. T: Moliya.
14. Toshpulatov, D. A. (2022). Tijorat banklarida risklarni baholash va boshqarishni takomillashtirish [Iqtisodiyot fanlari doktori (DSc) dissertatsiyasi avtoreferati]. Toshkent.
15. Otamurodov, H. H. (2019). Tijorat banklari kredit portfelini boshqarishni takomillashtirish [Iqtisodiyot fanlari bo'yicha falsafa doktori (PhD) dissertatsiyasi avtoreferati]. Toshkent.
16. Azlarova, A. A., & Abduraxmanova, M. M. (2018). Tijorat banklarida kredit portfelini samarali boshqarish masalalari. *Iqtisodiyot va innovatsion texnologiyalar ilmiy elektron jurnali*, (6).

17. Adilov, M. M. (2024). Tijorat banklari kredit portfeli samaradorligini oshirishda kredit siyosatining o‘rni va ahamiyati. Aktuar moliya va buxgalteriya hisobi ilmiy jurnali, 4(07), 38–45.
18. Dusanov, D. U. (2025). Tijorat banklarida muammoli kreditlarni (NPL) samarali boshqarish. Aktuar moliya va buxgalteriya hisobi ilmiy jurnali, 5(09), 203–220.
19. Toshtemirov, D. O. (2026). Tijorat banklari kredit portfelining sifatini baholash va risklarni boshqarish. Aktuar moliya va buxgalteriya hisobi ilmiy jurnali, 6(01), 125–132.
20. www.bis.org – Bank nazorati bo‘yicha xalqaro Bazel qo‘mitasi
21. www.cbu.uz – O‘zbekiston Respublikasi Markaziy banki

